

PEDAGOGIKKENS INNTOG*

Av PAUL LARSSON

"Som store dønninger duver de forskjellige typer av kriminalitetskontroll mot oss, – forsvinner – og kommer igjen. Eller kanskje er bildet av en pendel bedre. En pendel med klassisme og positivisme som ytterpunkter."

Nils Christie i Pinens begrensning.

Vi kjenner godt Christies beskrivelse av de ideologiske begrunnelsers utvikling innen straffeapparater. Den blir fremstilt som en pendelbevegelse. Bildet formidles med klarhet og styrke.

Det er ikke helt klart hva bevegelsen mellom tvillingideologiene beskriver. Christie kan være noe uklart på hvorvidt han snakker om den reelle straffe- og kontrollpraksis, straffens samfunnsmessige funksjoner, eller begrunnelsene og ideologiene bak aktiviteten. Sitatet kan tyde på at det er den praktiske aktivitet i reaksjons- og kontrollapparatet han tar opp, men jeg leser boken som en beskrivelse av de underliggende ideologiers historiske utvikling. Det vil si hvordan lovgiverne rettferdiggjør straffen, eller "den tilsiktede bruk av pine" (som Christie uttrykker det) i samfunnet.

Hovedmålsetningen med denne artikkel er å belyse samfunnstjenestereaksjonen med utgangspunkt i Christies fremstilling av straffeideologiene i "Pinens begrensning". Under arbeidet med dette vil det bli klart at reaksjonen både kan plasseres innen en behandlingsoptimistisk og en klassisistisk tradisjon. Som når man dreier på et kaleidoskop og forandrer perspektiv endres bildet av reaksjonen etter analysens nivå. Når vi forsøker å plassere ordningen i den Christie'ske dikotomi vil vi erkjenne at denne på et nivå – systemnivået – gir en god beskrivelse av en utvikling, men at den må nyanseres hvis vi har til hensikt å beskrive ideer og praksis innen straffe- og kontrollapparatets ulike nivåer. Selvom samfunnstjenesten kun er en flik av kontroll og reaksjonssystemet mener jeg at de utviklinger vi kan se her gjenspeiler viktige sider ved den generelle utvikling.

Jeg vil understreke at det bilde som fremtrer ved analyser av straffen i dag ikke er entydig. På den ene side finnes en nyklassisistisk argumentasjon fra offisielt, lovgivende hold blant annet for utvidet bruk av samfunnstjeneste (Kverne-

* "Pedagogikkens inntog" bygger på magistergradsavhandlingen "Et konstruktivt onde?" som tar for seg samfunnstjenestereaksjonen i Norge. De tanker jeg behandlet i avhandlingen har senere blitt underbygget gjennom mitt arbeid med bruddproblematikken under samfunnstjenestesonning (Larsson 1992). Jeg vil takke Leif Petter Olaussen, Cecilie Høigård og Kristin Skjørtén som alle har lest diverse utkast til denne artikkel. Deres ofte utførlige kommentarer har vært uvurderlige for mitt arbeid. Eventuelle mangler ved det ferdige resultat er helt og holdent forfatterens ansvar.

land 1990). Samtidig finnes et press fra flere behandlingsprofesjoner med tilknytning til straffeapparatet i retning av behandlingsmessige verdier.

Flere nivåer fremtrer ved analysen av en reaksjons ideologiske begrunnelser: den offisielle retorikk, de lovgivende myndigheters begrunnelser og profesjonsinteresser hos de som står for den daglige drift av systemet. Jeg vil forsøke å si noe om disse nivåer for å gi et mer helhetlig bilde av de ideologier og begrunnelser som er av betydning for samfunnstjenesteordningen.

Tenkning styres lett av modeller. Det var vanskelig å forstå samfunnstjenesten utfra eksisterende fremstillinger av straffeideologiernes utvikling. Virkeligheten passet ikke med de modellene jeg kjente. Empiri stemte dårlig med teori. Det viste seg at en del av vanskelighetene var forårsaket av at min analyse tok for seg flere nivåer, mens modellene stort sett behandlet verden på en endimensjonal måte.

En analyse på de ovenfor nevnte nivåer er likevel ikke nok. Man må se bort fra de uttalte begrunnelser for å øyne systemets sosiale funksjoner. Å lese dokumenter er ikke nok, man må forholde seg til praksis. Denne taler ofte et annet språk enn dokumentene, noe de fleste undersøkelser om idealer og realiteter viser.

MENNESKESYN

Samfunnstjenesteordningens praktiske gjennomføring formidler et annet menneskesyn og en annen straffeideologi enn den myndighetene vektlegger.

Forventningene om at ordningen skal *føles som straff* (for å ha en viss avskrekkende virkning) eller som *tilbakebetaling* (reparasjon) er de mest sentrale fra myndighetenes side¹ (NOU 1982:4, Kverneland 1990, Larsson 1991). Et problem man støter på i analysen er at ordningen ikke blir gjennomført likt eller enhetlig rundt om. Kriminalomsorgens lokale fylkeskontorer står fortsatt forholdsvis fritt i sin utformning av prosjektene (Larsson 1992). I praksis har vi derfor ikke med en, men flere ordninger å gjøre. Det er likevel mulig å si noe generelt uten å gjøre vold på de enkelte prosjekters særpreg, fordi de har flere felles enn særtrekk.

Det kan muligens synes paradoksalt at ordningen først har blitt gjennomført i de nordiske land som bærer minst preg av nyklassisme. I Danmark ble ordningen innført i 1982 og i Norge i 1984. I Sverige ble samfunnstjeneste innført først som prøveordning fra januar 1990 og i Finland er det helt nystartet. Før ordningen ble innført hadde man forkastet den i Sverige, hovedsakelig fordi man mente den ikke ville innfri almenpreventive krav: "Nya påföljder, som skall

¹ Det har rådet en viss uklarhet på dette punkt helt frem til i dag. En ser hverken bort fra positive behandlingsmessige effekter eller individualpreventive hensyn (NOU 1982:4 og Rådgivnings- og evalueringsutvalgenes rapport 1986).

ersätta fängelsestraff måste därför ha ett høgt allmänpreventivt värde eller god rehabiliterande effekt. Samhällstjänst kan enligt kommiténs oppfatning inte anses tilgodose någotdera av dessa krav." (SOU 1984:32, s. 122). I tråd med dette, ble det argumentert med at man ville få et mer uoversiktelig rettsapparat hvor det lå store muligheter for forskjellsbehandling av de dømte. Redselen for forskjellsbehandling bygger ikke bare på rettssikkerhetsidealer, den er også sentral for 'just desert' tenkningen overhodet (von Hirsch 1986).

I Norge har man også vært skeptiske til den almenpreventive effekt av ordningen. Dette har endret seg noe. Danmark er det nordiske land som var først ute med en prøveordning. Dansk lovgivning blir betegnet som lite påvirket av nyklassisistisk straffeteori av Christie (Christie 1982).

Selv om vi i Norge argumenterer for ordningen utfra et nyklassisistisk perspektiv (Kverneland 1990), kan man andre steder benytte samme ideologi til å argumentere mot samfunnstjeneste. Dette viser at offisielle begrunnelser og retorikk er av praktisk art, noe man benytter for å rettferdiggøre og legitimere forskjellige reaksjonsformer. Det ser ut til at man kan tilpasse ideologiene de foreliggende omstendigheter hvis det er behov for det.

Samfunnstjenestereaksjonen i praksis er etter alt å dømme en videreføring av hva Garland (1985) kaller "penal-welfare" komplekset. Dette kjennetegnes ved humanvitenskapenes innpass i strafferetten, en økende bruk av differensierte reaksjoner, økt bruk av klassifiseringer og normalisering av delinkventen fremfor avstraffelse. Mye tyder på at samfunnstjenestereaksjonen bygger på et grunnsyn som på flere måter er hva Christie ville kalle positivistisk.

Det vektlegges ofte i litteraturen at behandlingsimperialismen bygde på at man så på den avvikende som syk eller syndig. I motsetning til dette oppfatter man nå i større grad avvikerer som *undersosialisert* og *sosialt utrenet*. Den dømte/avvikerer har rett og slett ikke lært samfunnets normer og verdier. Garland formulerer dette på en treffende måte når han omtaler bruddet med den klassiske strafferettsteori: ". . . the deviant was no longer represented as wicked or worthless – punishable because of the moral choices for which he was responsible. Instead, the deviant appears as *deficient mentally, morally or physically* – his actions as *incompetent rather than intended*." (Garland 1985, s. 248 min utheving).

Dette kan forklare en holdning jeg ofte møtte hos ansatte ved kriminalomsorgen. De hadde sjelden et avvisende eller negativt syn på den dømte. Han ble i større grad oppfattet som umoden, som en person en ikke kunne forvente seg stort annet av. Man snakket ofte om rutiner som skulle innlæres av typen å lære å overholde avtaler og å møte opp til riktige tidspunkter. I de tilfeller en dømt ikke møtte eller kom for sent til en avtale med kriminalomsorgen, ble dette ofte møtt med en blanding av ergrelse og engstelse.

Under samtaler med ansatte ved kriminalomsorgen hendte det jeg opplyste om at jeg hadde snakket med en eller flere av deres klienter. Når en dømt møtte til intervju eller sa seg villig til å intervjues, ble jeg ofte møtt med følgende reaksjon fra ansatte innen kriminalomsorgen; "det hadde jeg ikke forventet av han". Andre ganger kunne en person som avvek fra standardoppfatningen beskrives som motivert, utadvendt og samarbeidsvillig.

Disse innstillinger bygger på opplevde realiteter, at mange i perioder kan være ganske udisiplinerte, rotete og lite motivert til samarbeide med kriminalomsorgen. Beskrivelsene de gir reflekterer de ansattes normer og verdier og hvordan de tolker klientenes atferd. Jeg foretok ofte det tankeeksperiment å bytte om på rollene for å snu problemstillingen på hodet. Jeg forsøkte å forestille meg hvordan ansatte ved kriminalomsorgen reagerte de ganger jeg kom for sent til møter. Det er ganske sikkert at de ikke forklarte dette utfra avvikende karaktertrekk, at jeg var annerledes, udisiplinert eller at en ikke kunne forvente annet, men at de tolket det som et bevis på at jeg var en opptatt og aktiv ung mann. Det vil si på en positiv måte.

Det jeg forsøker å si er at man oppfatter den dømte i henhold til hans status som domfelt. Man har et bilde, en ramme, man tolker og forstår personens handlinger utfra. Dette burde ikke overraske. Det er et av etnometodologiens kjernepunkter for forståelse av menneskelig samhandling. De påpeker hvordan vi ordner vår kunnskap og forståelse, skaper mening ville de si, av den virkelighet som omgir oss utfra innarbeidede, tilvante forestillinger (Garfinkel 1967 og Larsson 1990). Vår måte å forholde oss til omverdenen på, bygger i stor grad på de *forventninger* vi har til omgivelsene. Utfra disse handler vi stort sett i god tro, vi tar dem for gitt. For å skape mening og forståelse benyttes i større eller mindre grad typer og kategorier som våre sansedata ordnes i forhold til. Dette gjelder særlig i rutinepregede og stressede situasjoner som store deler av straffe- og reaksjonssystemet arbeider under.

De ideologier vi arbeider utfra er redskaper vi benytter for å tolke omgivelsene – derved blir vår verden sett gjennom 'briller', det vil si opplevelsene av omgivelsene blir farvet av de typer vi sanser i forhold til. Konkret er det derfor viktig å forstå disse oppfatninger for bedre å skjønne eksempelvis en profesjons handlemåte.

Vi skal nå se litt nærmere på hvilke 'briller' kriminalomsorgen benytter i sitt arbeid.

PEDAGOGIKKENS INNTOG

Mine funn (Larsson 1991) indikerer at oppfatningen av avvikerer som biologisk, psykisk eller sosialt behandlingstrengende ser ut til å ha blitt erstattet av den umodne, moralsk mangelfullt utviklede. Det er i dag lite snakk om at av-

vikeren skal *behandles* til normalitet. Derimot ser det ut til at den rådende oppfatning av hva som bør gjøres med avvikeren er av pedagogisk og terapeutisk art. Han skal ikke behandles, men læres. Faglig sett benyttes ofte termene *konsekvenspedagogikk* og *realitetsterapi* for å beskrive rådende ideologi (Wallin Weihe 1985 og Harstad 1985). I praksis går disse pedagogiske og behandlingsmessige fremgangsmåter ut på at avvikeren skal læres grensesetting og å se konsekvensene av sine asosiale handlinger.

Dansken Jens Bay er en av konsekvenspedagogikkens fedre. Den korte redegjørelsen jeg her skal gi bygger på Bays bok "Avvikerne og ansvaret" (1982), som klargjør filosofien bak retningen.

En kan si denne pedagogiske retning bygger på eksistensialistisk filosofi, og især Sartres tidlige verker. Den frie vilje vektlegges. Det særegne til å handle i forhold til tidligere erfaringer på bakgrunn av egen selvsikkerhet. Sentralt er at *vi er våre handlinger*. Gjennom handlinger manifesteres våre handlingsvalg, dette kan vi aldri unnsnippe. Ved ikke å velge har vi også gjort et valg. Bay nevner at vi alle i større eller mindre grad har fått innskrenket dette handlingsvalg gjennom påvirkning gjennom miljø, arv og materielle begrensninger, men holder likevel fast på at vi har fri vilje. Hans diskusjon om den frie vilje er utpreget idealistisk, særlig når det kommer til avvikerens handlingsmuligheter. Personlig opplever jeg denne menneskeoppfatning som utvendiggjort, nesten behavioristisk. Det spørres aldri etter intensjoner eller mening, kun konsekvenser av handlinger. Cohen beskriver dette på en treffende måte: "What is being monitored is behaviour (or the physiological correlates of emotion and behaviour). No one is interested in inner thoughts." (Cohen 1985, s. 146).

Denne anskuelsen bygger på et menneskesyn hvor aktørene på forhånd kjenner konsekvensene av sine handlinger og handler rasjonelt deretter. Konsekvenspedagogikken skal i praksis fungere ved at pedagogen fungerer som veileder og lærer. Avvik oppstår hos ungdom fordi: "De klarer ikke å handle i overensstemmelse med normene som gjelder i samfunnet. De har ikke lært å mestre normene og levestedene de er født inn i." (Bay 1982, s. 16). Grunnen til at de ikke handler riktig er: ". . . nettopp at det ikke har foregått noen overlevering av normer i de pedagogiske institusjonene." (Ibid. s. 18).

Hjemmet fungerer heller ikke godt nok som normformidler lenger. Leder for samfunnstjenesteprosjektet i Oslo og Akershus, Ingolf Frøysa, som er utdannet pedagog reflekterer retningen. "Klientene våre bærer stort sett preg av umodenhet og liten evne til å planlegge over sikt. . . . Våre klienter har stort behov for kontroll. Manglende evne til å holde avtaler, dvs. generell mangel på regularitet i livsførelsen ødelegger i viktige livssammenhenger som yrke og bolig." (Frøysa 1990).

Mine ankepunkter mot konsekvenspedagogikken er flere. Bay spør aldri etter

hvilke eller hvems normer som skal innlæres. Det tas for gitt at det er "samfunnets" normer. Det er en pedagogikk som til syvende og sist bygger på et konsensussyn, det eksisterer enighet om og kun et sett samfunnsnormer.

Mulighetene for å handle fritt i praksis blir i liten grad tatt opp til diskusjon. I den virkelige verden er det ikke slik at vi enten er determinerte eller har fri vilje. Matza (1964) argumenterer mot begge disse syn innen kriminologien og ender opp med en mellomposisjon som han beskriver som 'soft determinism' hvor den enkelte aktør har en fri vilje, selv om denne eksisterer innen klare sosiale og økonomiske rammer². Høigård og Finstad berører på en utmerket måte den samme problematik når de behandler prostituertes "frivillighet". De sier: "Hun som står i fare for å få bank når hun kommer hjem uten prostitusjonspenger, kan velge mellom mulig bank eller prostitusjon. Et trangt og grusomt valg, men fremdeles et valg." (Høigård og Finstad, 1986, s. 319).

Det er videre et åpent spørsmål i hvor stor grad vi kan forutsi våre handlingers konsekvenser. I noen tilfeller kan man med forholdsvis stor sikkerhet forutsi utfallet av en handling. I andre er dette mer problematisk. Skulle en være konsekvent og si at man alltid må tenke gjennom handlingens mulige konsekvenser, ville dette føre til en stiv umenneskelig væremåte. Ofte opplever en hvor viktig det uforutsette og spontane er ved handlingsvalg. Dette er et filosofisk vanskelig område jeg vil la ligge.

Et annet problem er i hvilken grad det finnes rasjonelle aktører. Ofte blir tradisjonell kriminalitet fremstilt som utført av mindre rasjonelle aktører enn moderne økonomisk kriminalitet. Om dette er riktig er en annen sak som avhenger blant annet av hvordan man velger å definere rasjonalitetsbegrepet (Laurin 1986).

Tenkning av den type de to retningene representerer er et lite egnet utgangspunkt for en dypere forståelse av andre mennesker³. Derimot er den godt egnet til å styre, kontrollere og normalisere mennesker.

² Uten å strekke det for langt så er det parallellt til Kants tenkning om den frie vilje. "Någon frihet finns inte, allt är strengt deterministisk. Ja, så är det faktisk i företeelsernas värld. Men människan har begåvats med viljans frihet, som naturens determinism inte rår över. Också detta är sant, instämmer Kant och förklarar: Så är fallet i världen av "ting i sig". (Gulya 1988, s. 134). Kant løser dette problem med bruk av sin dualisme mellom mennesket som et fenomen, som et element i sansernes verden og som et nuomen, et oversanselig vesen.

³ Dag Østerberg har berørt problematikken omkring i hvor stor grad våre handlinger og deres konsekvenser gjenspeiler den enkeltes sinnelag og viljen bak handlingen. Hans utgangspunkt er et noe annet enn mitt (diskusjonen om i hvor stor grad behaviorismen er solipistisk) og han benytter også begrepet utvendighet i ustrakt grad. Østerberg konkluderer med at: "Situasjonen viser oss hva vi er, hva vort sinnelag er eller hva vi har i sinne. Vi står i et indre forhold til den, og bare unntaksvis i et (midlertidig, overfladisk) ytre forhold til den". (Østerberg 1966, s. 85–86). Jeg finner at Østerbergs tanker kan være riktige, men at den konsekvenstenkning vi står overfor hos Bay og Glasser i liten grad åpner for riktig

Den idealistiske friviljetenkingen har filosofisk sett flere riktige implikasjoner. Bruken av den i konkrete sosiale sammenhenger er derimot mer problematisk. En ting er å diskutere mulighetene for frie valg på et idémessig plan, en annen å studere konkret menneskelig atferd ut fra dette perspektiv. Konsekvenspedagogikkens bilde av det handlende subjekt er i utgangspunktet mer positivt enn en deterministisk oppfatning, som i praksis kan være med på å frata mennesket bak handlingen ansvar. Når mennesket blir fratatt sin handlingsfrihet på denne måte kan det føre til at det føler seg som et objekt underlagt andres vilje eller strukturer og føringer det selv ikke kan bryte med. Det er vanlig at dømte vektlegger det positive i at andre forholdt seg til dem som ansvarlige individer og ikke som offer og derved objekter. Dette selv i situasjoner hvor deres handlingsvalg i praksis var så innskrenket at andre måter å handle på synes urealistisk. Det positive ved frivilje tenkingen er at den i en del tilfeller åpner for en ansvarliggjøring som gir en mulighet til positiv handling i den grad det er mulig. Man kan i situasjoner bryte med en livsstil, man har muligheter til forandring noe determinismen ikke åpner for.

Realitetsterapien har flere likhetstrekk med konsekvenspedagogikken. William Glasser (1977) regnes som retningens opphavsmann. Kritikken av konsekvenspedagogikken rammer også i stor grad realitetsterapien. Den vil dessuten være svært vanskelig å benytte for ansatte innen kriminalomsorgen. Realitetsterapien bygger på høy grad av involvering og gjensidig respekt mellom klient og terapeut noe tilsynsførernes arbeidssituasjon i liten grad åpner for. Realitetsterapien går i korthet ut på å etablere et tillitsforhold mellom terapeut og klient som gjør at klienten oppdager det urealistiske i sin måte å forsøke å dekke grunnleggende behov. Avgjørende er at klienten lærer å tilpasse seg den gitte situasjon (samfunnets normer) for selv å kunne dekke sine behov på en adekvat måte (bli ansvarliggjort). Ifølge Glasser er det de uansvarlige som fyller asyl og fengsler. Ansvarlighet defineres slik: "Ansvarlighed, som er et af de centrale begreber i realitetsterapien, defineres her som evnen til at tilfredsstille sine behov på en sådan måde, at det ikke fratager andre muligheden for at få deres behov tilfredsstillet." (Glasser 1977, s. 28).

Realitetsterapiens menneskesyn er overveiende konformistisk (det stilles ikke spørsmål ved normene), individsentrert (den enkelte oppfattes ikke utfra sin sosiale bakgrunn) og liberalistisk. Det er særlig når realitetsterapien benyttes i

tolkning av avvikernes handlinger. En skal ikke se bort fra at avvikernes behandlere og dommere sosialt og på andre måter står så langt fra ham at de ikke forstår ham rett. Sentrale funn hos stigmatoretikere, som at man tolker handlinger i nåtid for tid ut fra personens status skulle stride mot Østerbergs konklusjon ovenfor (Kituse 1962). Det er stor sansynlighet for at en stigmatisert persons handlinger blir oppfattet på en lite fordelaktig måte. Handlingene vil derfor kunne få andre konsekvenser enn de intenderte for avvikeren.

arbeidet med avvikende ungdom vi finner fremgangsmåter som ligner på konsekvenspedagogikkens. "Vi aksepterer ikke nogen undskyldninger for uansvarlige handlinger. Eleverne holdes ansvarlige for deres adfærd og kan ikke flygte fra deres ansvar under påskud af at være følelsesmæssigt ophidset, ødelagt af moderen, afvist af faderen eller udsat for diskrimination af samfundet." (Ibid. s. 96).

Konsekvenspedagogikkens og realitetsterapiens vektlegging av normenes betydning og det sentrale i å lære den enkelte å kunne handle i forhold til eller etter disse, harmoniserer godt med flere kontrollteorikeres vektlegging av bevegelsen fra det lovstyrte henimot det normstyrte samfunn. Foucault påpekte dette under sin behandling av det fengselsaktiges kontinuum. Han sier: "Denne nye økonomisering med maktmidlene og dens hovedredskap, det fengselsaktige system, har gjort gjeldende en ny form for 'lov': En blanding av legalitet og natur, av det påbudte og det gitte – *normen* . . . Båret av de allestedsnærværende disiplinerende virkemidler, og med støtte av alle de fengselsaktige apparater, er *den normaliserende myndighet blitt en av vårt samfunns hovedfunksjoner*. Normalitetens dommere er til stede overalt." (Foucault 1977, s. 269–70, min uthevelse). Aktualiteten i disse ord er ikke vanskelig å se i et samfunn hvor pedagogene "tilretteleder" den enkelte avviker slik at han ikke opfører seg normstridig. Metodene som benyttes for at avvikerer skal oppdage konsekvensene av sine handlinger er ganske tøffe. Utvisning fra skoler og hybelhus er reaksjoner som ofte kommer automatisk etter brudd på reglementet. For de samfunnstjenestedomte kan resultatet av vilkårsbrudd i verste fall bli tilbakeføring til fengsel. Når reaksjonen nå har blitt åpnet for saker som tidligere ville fått en betinget dom er det mulig at domte må sone dommen i fengsel på grunn av vilkårsbrudd i en sak som ellers ikke ville medført fengsel⁴. *Denne bevegelsen henimot det normstyrte samfunn fører til at det ikke lenger er bruddet på loven som straffes, men avviket fra normen som reguleres*. Garland (1985) og Pratt (1983) påpeker den samme utviklingen innen den moderne velferdsstaten.

PRAKSIS

Det er få spor etter konsekvenspedagogikken og realitetsterapien i kriminalomsorgens daglige arbeid med samfunnstjenestedomte. Det er nok flere grunner til dette, en innlysende er at de hverken har økonomiske eller bemaningsmessige ressurser til å gjennomføre et slikt opplegg i praksis. Begge bygger som vi har sett på at det oppnås gjensidighet og forståelse mellom behandler/pedagog og

⁴ Denne innslusning av folk til fengslet via nye alternativer er en form for netwidening effekt (Cohen 1979, 1985 og Austin & Krisberg 1981). At farene for en slik innslusning er reelle kan vi best se i USA hvor 15 % av de innsatte soner for brudd på betingelser i forbindelse med forskjellige "åpne" soningsalternativ (Wicker 1991 og Larsson 1992).

den avvikende. For at dette skal kunne oppstå må en ha god tid til å kunne bli kjent, og en vis vilje fra den dømte til å gå inn i et slikt forhold. I mine undersøkelser er det klart at en del av de dømte hadde oppnådd et godt og nært forhold til enkelte ansatte innen kriminalomsorgen, noe som av og til utviklet seg til et ekte vennskapsforhold. Men dette er langt fra normen. Det var langt vanligere med et overfladisk forhold mellom de to. Det er ikke merkelig. Det vanlige er at tilsynsfører møter opp en eller to ganger i uka hos oppdragsgiver for å sjekke om den dømte er i arbeid. Tilsynsfører "slår da av en prat", noe som sjelden tar mer enn 15–20 minutter. Mange dømte beklaget seg over at de ikke hadde hatt større muligheter for å ta opp problemer med tilsynsfører ved disse møter. Tilsynsfører skal dessuten besøke flere, noen steder er de så presedde at de har tatt i bruk telefon eller de har latt oppdragsgiver ta seg av kontrollen. I noen tilfeller har den dømte kun blitt kontrollert 2–3 ganger av kriminalomsorgen i løpet av en soningstid på et halvt år. Kontrollen kan helt unntaksvis kalles tett.

Mange dømte er skeptiske til kriminalomsorgen. De oppfatter dem som politiets og straffesystemets forlengede arm, noe de også til en viss grad er. Disse vil som oftest ha minst mulig med kriminalomsorgen å gjøre. Mange dømte synes det er flaut og pinelig å være dømt til samfunnstjeneste. De vil helst at gjennomførelsen skal minne mest mulig om vanlig arbeid. Mange vil være mest mulig anonyme på arbeidsplassen. Disse faktorer teller ikke til fordel for bruk av de nevnte pedagogiske modeller.

Hvis en skal beskrive kriminalomsorgens praksis må en ta disse forhold med i betraktningen. Deres praksis kan beskrives i forhold til en akse som går fra de rene kontrollører til kammeraten. Begge ytterpunkter er sjeldene. Kontrollformen avhenger av interaksjonen mellom dømt og kontrollør. To dømte kan beskrive en og samme tilsynsfører i høyst ulike termer. Hvis en dømt ikke er interessert i kontakt da er tilsynsføreren så å si avspist med rollen som kontrollør.

Dessuten er ikke de to ytterpunkter gjensidig utelukkende. Man kan ikke tenke i ensidige hjelper/kontrollør dikotomier. Hjelp og kontroll glir over i hverandre og er ofte to sider av samme sak, især innen profesjoner som har med sosialt arbeid i en eller annen form å gjøre. Det er når en profesjon fremstiller seg som noe den ikke er, underspiller eller skjuler sin karakter som kontrollør under en mer "vennlig" betegnelse det oppstår problemer. Ved å appellere til den indre kontroll (f. eks. samvittigheten) kan man som hjelper kontrollere langt bedre enn gjennom firkantede fysiske kontrolltiltak (Balvig 1987). Den gode kontrollør benytter derfor oftere uformelle kontrollformer, kontroll som har flere primære end sekundære trekk (Johansen 1984).

Kriminalomsorgens rolle er for såvidt klart formelt definert som en del av

straffeapparatets dagelige drift: "Det er samtidig departementets syn at friomsorgen i sterkere grad enn hittil bør markere sin stilling og funksjon innen strafferettspleien." (Rundskriv pr. 7.12.1982 s. 2). Lenger ned påpeker man alikevel at lovbryteren bør ytes den hjelp og støtte han har behov for (s. 3).

Jeg fant lite som tydet på at det pedagogiske syn har slått igjennom i praksis som annet enn legitimering av bruken av reaksjoner overfor dømte som har begått vilkårsbrudd eller oppført seg lite tilfredsstillende. Til dette ser den ut til å fungere godt som rettferdiggjørende ideologi helt i tråd med Christie (1982).

Istedet ser det ut til at de fleste forhold mellom tilsynsfører og domfelte var preget av en viss fleksibilitet. Hva jeg andre steder har kalt en personlig kontroll (Larsson 1991). I sitt dagelige arbeid oppfatter nok de aller fleste innen kriminalomsorgen seg som sosialarbeidere og hjelpere, ikke som voktere i sivil. Men det dagligdagse samvær mellom kontrollør og domfelt avhenger av samspillet mellom de to og de perspektiver de måtte ha på forhånd⁵.

AVSLUTTENDE

De begrunnelser som blir gitt for ordningen er som vi har sett forskjellige fra praksis. Selv om samfunnstjenestereaksjonen kjennetegnes av et noe uklart ideologisk grunnlag hvor også behandlingsmessige tanker nevnes så finnes det en bevegelse henimot en nyklassisistisk straffeideologi (Kverneland 1990).

Når det gjelder kriminalomsorgens idémessige grunnlag bør man være varsom med forenklinger. Dette fordi det hverken finnes en ensartet gjennomføring av samfunnstjenesten eller en klart formulert ideologi bak opplegget. Mine erfaringer med kriminalomsorgens arbeid rimer best med begrepsparet konsekvenspedagogikk og realitetsterapi. Dette er pedagogiske modeller for konkret handling. Et spørsmål blir, hvis en følger Christies pendelbeskrivelse, om en kan kalle deres praksis for behandlingsideologisk eller nypositivistisk.

Når vi innen kriminologien har snakket om behandlingsideologien i straffetretten i Norge så har vi stort sett oppfattet det som om denne bygde på et bilde av den avvikende som "syk eller syndig" (Høigård og Balvig 1988, s. 99). Mye tyder derimot på at denne ideologi bygde på et mer sammensatt avvikersyn enn som så. Den rådende positivistiske retning var i Norge hva man ofte omtaler som "den tredje skole" (Hauge 1990, Larsson 1991). Denne utgjorde en mellomposisjon mellom den italienske skole som la vekt på biologiske årsaker, og den franske med sine miljømessige og sosiale årsaksforklaringer. Det oppstod derved en straffeideologi som var både deterministisk og behandlingsoptimistisk alt etter hvilke klasser dømte man så på og som tok hensyn til både sosial

⁵ Flere undersøkelser viser at en stor del av de dømte stiller med et ganske negativt bilde av kriminalomsorgen, noe som vanskeliggjør samarbeidet (se Hansen, Søgner & Trollvik 1980).

læring, økonomiske og biologiske forhold i sine forklaringer (Nissen 1907, Larsson 1991).

Man gjør vold på samfunnstjenestens særtrekk om man påstår at vi her har en ny særreaksjon og har sneket inn positivismen bakvegen. På den annen side kan en spørre om de forskjellige tiltak og behandlings/kontroll opplegg som Christie beskriver under begrepet nypositivismen har likhetstrekk med eldre tiders positivisme eller om han strekker sammenligningen litt langt⁶.

Det vil muligens virke oppklarende hvis man analyserer legitimerende ideologier og latente underliggende modeller innen en *profesjonssosiologisk* ramme.

De ansatte i kriminalomsorgen har mange tildels motstridende forventninger stilt til sin rolle. Rollekonflikten mellom hjelper og kontrollør har man påpekt til det kjedsommelige⁷. Når det gjelder deres arbeid med samfunnstjenestereaksjonen så burde rollekonflikten her vært satt på spissen. Kriminalomsorgen har i dette tilfelle blitt tildelt en kontrollørrolle. De skal passe på at den dømte overholder de vilkår som ligger til grunn for soningen. Dette skjer ved at den dømte kontrolleres hver gang han er i arbeid. Det sier seg selv at en del av disse arbeidsoppgaver er mindre lystbetonte. Kriminalomsorgen skal også gi rettesetelser og reaksjoner på avvik fra normert atferd og rapportere eventuelle brudd på grunn- eller særvilkår (Larsson 1992).

Samtidig skal kriminalomsorgen yte trengende klienter hjelp. De skal forsøke å skaffe arbeid, bosted og gi annen hjelp i den grad de har muligheter til det: "Alt etter behov skal tilsynsføreren yte lovovertrедerens bistand i tilknytning til arbeid, utdanning og en positiv miljøtilknytning" (Rundskriv pr. 7.12.1982, s. 2).

Det er eksplisitt formulert at samfunnstjeneste skal være straff, og i praksis skjer det ofte at en reagerer strengt overfor ganske små avvik. Det er klart at mange innen kriminalomsorgen reagerer på bruken av disse "tøffe" reaksjoner.

⁶ Begrepet positivisme er så flertydig at det lett kan gi feilaktige assosiasjoner. Vi burde kanskje benytte andre begreper.

⁷ Det kan muligens virke oppklarende å sammenligne tilsynsførers rolle med en typisk kontrollørrolle.

Fengselsbetjenten er på mange måter idealtypen av en kontrollør. Han bærer uniform og flere andre symboler på den makt han utøver gjennom yrket. I fengslet fins det også ansatte som ikke bærer uniform, et eksempel på dette er fritidsledere. De som ikke benytter uniform har ofte mer servicebetonte eller hjelpende oppgaver. I så måte ligner tilsynsføreren mest på disse mykene rolleutøvere.

Et annet likhetstrekk er den lave graden av profesjonalisering. Fengselsbetjenter må gjennom en formell utdanning innen yrket, flere av fengslets hjelpeyrker har ingen slik profesjonsrettet utdanning. Det har heller ikke tilsynsføreren. Tilsynsføreren har ikke så stor makt, han har ikke maktens symboler. Den makt han har er som stedfortreder.

Fengselsbetjenten har i seg selv mer makt og myndighet. Samhandlingen mellom tilsynsfører og domfelt er preget av disse maktforskjeller (se Sykes 1958). Samhandlingen mellom tilsynsfører og domfelt er derimot mindre formelt regulert. Denne er preget av høy grad av individuell behandling.

Konsekvenspedagogikken og realitetsterapien gir en legitimering for resolute og harde reaksjoner på vilkårsbrudd. "Vi har gitt deg en sjanse, du kjente konsekvensene, du hadde muligheten til å oppføre deg riktig, derfor må du selv ta konsekvensene av dine handlinger."

Samtidig er denne pedagogikken et svar på et sårt rop om noe å tro på. Man trenger en praktisk håndfast ideologi i sitt dagelige virke med de dømte. Det hjelper stort sett lite med kriminologiske betraktninger, fordi disse ofte vil oppleves som lite relevante for det daglige arbeid. Christie (1987) har noe av det samme poenget når han påpeker at kriminologien har liten nytteverdi for beslutningstakere innen rettsvesenet. Denne nytteverdi oppleves til tider som liten også for praktikerne innen systemet⁸.

Konsekvenspedagogikken og realitetsterapien har på mange måter felles ståsted med nyklassisismen. De kan fungere godt sammen. De representerer et liberalistisk menneskesyn, den frie vilje og valget betones. Normene som skal følges er det frie samfunns (dette formuleres ikke eksplisitt, men man kan vanskelig unngå å trekke denne slutningen). Nyklassisismen, konsekvenspedagogikken og realitetsterapien legger hovedverk på *individer* og ikke *individualitet*. Dette er ifølge Garland et kjennetegn ved det victorianske fengselssystem som bygde på en klassisk straffeideologi. Han beskriver det slik: "The main classification system categorised each prisoner as one more individual to be subjected to the uniform and universal regime." (Garland 1985, s. 14). Dette system gir i liten grad særbehandling eksempelvis på grunn av tidligere opplevelser og behandlingsbehov. Derimot oppfattes den enkelte aktør som en person som selv står ansvarlig for sine handlinger og mer eller mindre bevisst har begått kalkuleerte handlinger (Aubert 1972 og Garland 1985). Det klassiske straffesystem og den klassiske strafferett er borgerlige og bygger i større eller mindre grad på utilitaristisk tenkning med rasjonelle enkeltaktører. Dette menneskesyn kan lett harmoniseres med de beskrevne behandlingsidealer.

Kriminalomsorgens ideologi er innebefattet i hva Garland beskriver som "penal-welfare" komplekset. Garland har best uttrykt det syn på den avvikende som kriminalomsorgen manifesterer gjennom sitt arbeid. Den avvikende blir ikke oppfattet som syk eller ondskapsfull, men som mangelfullt – eller feilsosialisert på grunn av svikt i de primære (hjem og venneflokk) og/eller sekundære relasjoner (skole, barnehage).

⁸ Nytteverdien kan nok i flere tilfeller også være stor. Den kriminologi som fungerer som en legitimering og underbygning av straffeapparatets logikk er i aller høyeste grad nyttig. Det er akkurat dette Foucault kritiserer kriminologien for: "One has the impression that it is of such utility, is needed so urgently and rendered so vital for the working of the system, that it does not even need to seek a theoretical justification for itself, or even simply a coherent framework. It is entirely utilitarian". (Foucault, 1980, s. 47).

Kriminalomsorgen fikk sin form under behandlingsideologiens glansdager ved begynnelsen av arhundret (Hauge 1974) og kan i dag ses som en, om enn i forandret form, gjenlevende representant for denne retning.

Splittelsen mellom den offisielle straffeideologi og den praksis kriminalomsorgen representerer er neppe unik. I et profesjonsperspektiv er avstanden mellom ideologene og utøverne av kontroll og hjelp forståelig. Garland (1990) påpeker dette når han sier: "In effect, penal professionals tend to orientate themselves towards institutionally defined managerial goals rather than socially derived punitive ones. Instead of seeking to convey moral outrage, punitive passions, or vengeful sentiments, *these agencies tend to neutralize the affect of the penal process, to do their job in a professional manner, leaving the tones of moral opprobrium to the court and the public.*" (Garland 1990 s. 184, min utheving).

Hjelpe/kontroll profesjonene innen straffesystemet har ofte en utdanning med et grunnsyn som kan stå i kontrast til innholdet i deres arbeidsoppgaver. De har vanligvis hjelperens eller sosialarbeiderens selvbylde. Gjennom fagmiljøet og utdannelsen tilegner de seg et språk og en ideologi som hjelper til å bygge opp og vedlikeholde dette selvbylde (Christie 1982 og Garland 1990).

Det finnes ingen entydig pendelbevegelse med unntak av i idealtypenes verden. Straffesystemet har i oppgave å fungere best mulig i praksis og er tilpasset dette verdslige mål. Det overordnede er å få jobben gjort. Christie beskriver en virkelighet med sin modell, men denne ligger i ordenes og ideologienes sfære. Juristene har alltid hatt en forkjærlighet til almenpreventive begrunnelser for straff. Denne forsvant ikke med behandlings og hjelpeprofesjonens innmarsj i straffesystemet. Andenæs uttrykker følgende når han omtaler individualprevensjonen i 1950: "Blant jurister flest finner en derimot en stort sett mer positiv innstilling til tanken om almenprevensjonen. Noen går så langt at de anser almenprevensjonen som den eneste mulige begrunnelse både for straff og erstatning." (Andenæs 1950, s. 103–4, se også von Hirsch 1986 s. 10). Samtidig vet vi at man også i tidligere tider argumenterte for å hjelpe og forandre den dømte gjennom straffen og at ikke kun avstrekking, moral- eller vanedannende funksjoner ble vektlagt. Dette er som kjent et av Foucaults sentrale punkter i hans beskrivelse av det moderne fengsels fødsel.

Det straffesystem som fremtrer er splittet og fassert. Det er ikke enkelt, endimensjonalt, men i stor grad en ideologisk bastard. Dette er forøvrigt ikke noe nytt funn. Straffesystemet og de rådende straffeideologier har alltid inneholdt mange tildels motstridende elementer. Kivivuori (1987) sier det slik: "Jag vågar gissa att en sådan konstellation av rena alternativ inte förekommit i ett enda land. Jag tror att man alltid använt straff av flera olika skäl, även medvetet." (s. 278).

Litteraturliste

- Andenæs, Johs.:* "Almenprevensjonen – illusjon eller realitet?" i Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1950.
- Aubert, Vilhelm:* "Om straffens sosiale funksjon", Universitetsforlaget 1972.
- Austin, J. & Krisberg, B.:* "Wider, Stronger, and Different Nets: The Dialectics of Criminal Justice Reform" i Journal of Research in Crime and Delinquency 1981.
- Balvig, Flemming:* "Kontrollbilleder" i Materialisten 1987.
- Bay, Jens:* "Avvikene og ansvaret", Cappelen 1982.
- Bottoms, A. E.:* "Reflections on the Renaissance of Dangerousness" i The Howard Journal of Penology and Crime Prevention. Vol. XVI, No. 2 1977.
- Christie, Nils:* "Pinens begrensning", Universitetsforlaget 1982.
- Christie, Nils:* "Fagets fiender", i Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1987.
- Cohen, Stanley:* "The Punitive City: Notes On the Dispersal of Social Control" i Contemporary Crises: Crime, Law and Social Policy 1979.
- Cohen, Stanley:* "Visions of Social Control", Polity Press 1985.
- Foucault, Michel:* "Det moderne fengsels historie", Gyldendal Norsk forlag 1977.
- Foucault, Michel:* "Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings", Colin Gordon (ed.), Pantheon Books 1980.
- Frøysa, Ingolf:* "Ved hjelp av kontroll", intervju i Tidsskrift for Kriminalomsorg, Nr. 1 1990.
- Garfinkel, Harold:* "Studies in Ethnomethodology", Prentice-Hall 1967.
- Garland, David:* "Punishment and Welfare", Gower 1985.
- Garland, David:* "Punishment and Modern Society", Clarendon Press 1990.
- Glasser, William:* "Realitetsterapi – teori og praksis", Gyldendal 1977.
- Gulyga, Arsenij:* "Immanuel Kant", Daidalos 1988.
- Hansen, M. V., Søgne, A. A. & Trollvik, M.:* "Dømt til hjelp", Universitetsforlaget 1980.
- Harstad, Harald:* "Kriminalomsorg – kontrollomsorg", i Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1985.
- Hauge, Ragnar:* "Fra fattigforsorg til kriminalomsorg", Universitetsforlaget 1974.
- Hauge, Ragnar:* "Kriminalitetens årsaker", Universitetsforlaget 1990.
- von Hirsch, Andrew:* "Doing Justice: The Choice of Punishments", Northeastern University Press 1986.
- Hoigård, C. & Balvig, F.:* "Kriminalitet og straff i tall og tekst", Universitetsforlaget 1988.
- Hoigård, C. & Finstad, L.:* "Bakgater", Pax forlag 1986.
- Johansen, Per Ole:* "Kontrolløroller i store og små institusjoner", i Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1984.
- Kitsuse, John I.:* "Societal Reactions to Deviant Behaviour: Problems of Theory and Method", i Social Problems 1962.
- Kivivuori, Antti:* "Nils Christies verk om pinans gränser", i Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1987.
- Kverneland, Wenche L.:* "Utkast til lov om endringer i straffeloven m. v. vedrørende samfunnstjeneste" (stensil) 1990.
- Larsson, Paul:* "Fenomenologisk kriminologi", i Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1990.

- Larsson, Paul*: "Et konstruktivt onde?", Stensil, Magistergradsoppgave 1991.
- Larsson, Paul*: "Ved alvorlig eller gjentatt brudd . . .", Rapport (stensil), Justisdepartementet 1992.
- Lawin, Urban*: "På heder och samvete. Skattefuskets orsaker och utbredning", Nordstedts 1986.
- Matza, David*: "Delinquency and Drift", Englewood 1964.
- Nissen, Hartvig*: "Tvangsarbeidsvæsenets omordning i Norge", i Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1907.
- NOU* 1982:4: "Prøveprosjekt med samfunnstjeneste".
- Pratt, John*: "Reflections on the Approach of 1984: Recent Developments in Social Control in the U.K." i International Journal of the Sociology of Law 1983.
- Rundskriv G-280/82: "Nye instruksjer om tilsyn med lovbytere", 7.12.1982.
- Rådgivnings- og evalueringsutvalgenes rapport om Prøveprosjekt med samfunnstjeneste, (stensil) 1986.
- SOU* 1984:32: "Nya alternative till frihetsstraff".
- Sykes, Gresham M.*: "The Society of Captives", Princeton 1958.
- Wallin Weihe, H.-J.*: "Kriminalomsorgen i frihet og kontrollopgavene" i Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1985.
- Wicker, Tom*: "The Iron Medal" i New York Times, 9.1.1991.
- Østerberg, Dag*: "Forståelsesformer", Pax, 1966 (sitatene her er fra "Sosialfilosofi", Pax 1982).

Adresse: Mag. art. Paul Larsson
Institutt for kriminologi
Karl Johansgate 47
N-0162 Oslo